

УДК 8m1

ББК 83.3(0)9

«ШАРҲИ ТААРУФ» ВА ТАЪСИРИ
ОН БАР МАНОБЕИ ДИГАРИ
СУҒИЯ

Сатторов Абдували Ҳамидович,
аспиранти ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хучанд)

«ШАРХИ ТААРУФ» И ЕГО
ВЛИЯНИЕ НА ДРУГИЕ
СУФИЙСКИЕ ИСТОЧНИКИ

Сатторов Абдували Ҳамидович,
аспирант Худжандского государственного
университета им. акад. Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

«SHARHI TAARUF» AND ITS
INFLUENCE OVER OTHER SUFI
SOURCES

Sattorov Abduvali Khamidovich,
post-graduate of the department of Tajik
literature under KSU named after academician
B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: mumtoz87@bk.ru

Ключевые слова: история таджикско-персидской прозы, мистическая проза, Калободи Бухори, «Шарҳи Таарруф» Мустамилли Бухори, «Каишф-ал-махдҷуб» Худҷвири, «Тазкират-ул-авлиё» Аттора

«Шарҳи Таарруф» Абуиброҳима ибн Исмоила ибн Муҳаммада ибн Абдуллаха Мустамилли Бухори является самым древним образцом мистической прозы, в котором впервые нашли отражение важнейшие проблемы суфизма. Книга оказала существенное влияние на все последующие прозаические суфийские сочинения.

В статье предпринята попытка определить влияние сочинения Мустамилли Бухори на два известнейших источника суфийской мысли «Каишф-ал-махдҷуб» («Открытие сокровенного») Худҷвири и «Тазкират-ул-авлиё» («Антология святых») Шейха Аттора. На основе сопоставления указанных книг автор приходит к следующим выводам: а) Книга Мустамилли Бухори послужила основным источником сочинения Худҷвири. Если автор «Шарҳи Таарруф» больше тяготеет к подробному изложению, Худҷвири проявляет склонность к лапидарному стилю; б) Шейх Аттор в процессе написания «Тазкират-ул-авлиё» также использовал книгу «Шарҳи Таарруф», однако во избежание повтора творчески использовал рассказы, приведенные в труде Мустамилли Бухори.

Key words: history of Tajik-Persian prose, mystical prose, Kalobodi Bukhori, «**Sharkhi Taarruf**» by Mustamilli Bukhori, «**Kashf-ul-makhjub**» by Khudjviri, «**Tazkirat-ul-avliyo**» by Attor

«**Sharkhi Taarruf**» by Abuibrokhim ibn Ismail inb Mukhammad ibn Abdullakh Mustamilli Bukhori is the very ancientest pattern of mystical prose the most important problems of sufizm found their reflection in. The book exerted essential influence over all subsequent prosaic Sufi compositions .

The author of the article makes an endeavour to determine the influence of Mustamilli Bukhori's composition over the two mostly well-known originals of Sufi ideas: «**Kashf-al-**

Makhjub» («Discovery of the Sincerest») by Khudjviri and «Tazkirat-ul-avliyoyu» («Anthology of the Saint») by Sheikh Attor. Proceeding from correlation of the books in question the author comes to the following conclusion: a) Mustamilli Bukhori's book served as the main source for Khudjviri's composition. If the author of «Sharhi Taaruf» is more inclined to detailed transposition, Khudjviri is prone to lapidary style; b) in the process of writing «Tazkirat-ul-avliyoyu» Sheik Attor also used the book «Sharhi Taaruf», however, in order to avoid reiteration he creatively used the short stories adduced in Mustamilli Bukhori's work.

Китоби “Шарҳи Таарруф” аз зумраи муҳимтарин манобеъ дар шинохти тасаввуф ва мароҳилу тариқатҳои он ба шумор меравад. Асари мазкур шарҳест, ки Абӯиброҳим ибни Исмоил ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Мустамиллии Бухорӣ бар китоби “ат-Таарруф ли мазҳаб-ит-тасаввуф”-и Шайх Абӯбакр ибни Абиисҳок Муҳаммад ибни Иброҳим ибни Яъқуб Калободии Бухорӣ (ваф.990 ё 994 м.) навиштааст. Дар бораи китоби номбурда тавсифҳои зиёде, аз қабилӣ “Лав ло ат-Таарруф ламо урифа ат-тасаввуф” ё “Лав ла ат-Таарруф лабатала ат-тасаввуф”(Агар “Таарруф” набуд, мо аз чӣ будани тасаввуф огоҳ намешудем ё агар “Таарруф” набуд, тасаввуф ботил мешуд) нақл гардидааст, ки баёнгари арзишу аҳамияти фаровони он ба шумор меравад. Азбаски китоби “ат-Таарруф ли мазҳаб-ит-тасаввуф” ба забони арабӣ навишта шуда, бисёре аз матолиби он барои форсизабонон мафҳум набуд, яке аз шогирдони Муҳаммад Калободии Бухорӣ бо номи Исмоил Мустамиллии Бухорӣ ба шарҳу тавзеҳи асари устодаш эҳтимом карда ва як асари арзишманде бо номи “Шарҳи Таарруф”-ро ба вучуд овард.

“Шарҳи Таарруф” куҳантарин асари сӯфиёна аст, ки бо истифода аз оёту аҳодис ва гуфтори бузургони дину ирфон пайванди миёни тариқати тасаввуф ва шарияти исломиро исбот намудааст. Ин асар баёнгари андеша ва фарҳанги мардуми Бухоро дар асрҳои 10-11 буда, аз дидгоҳи мухталифи илми филология бисёр муҳим аст. Бо боварӣ метавон гуфт, ки агар “Шарҳи Таарруф” падида намеомад, бисёре аз матолиби ирфонӣ норушан боқӣ мемонд.

Асари мазкур сарчашмаи муҳимест, ки бар аксари китобҳои тасаввуфӣ пас аз худ таъсир гузоштааст. Муаллифони осори насрии сӯфия, ки пас аз Мустамиллӣ омадаанд, “Шарҳи Таарруф”-ро ба унвони манбаи асли дар тадвини осори худ қарор дода ва ҳар гоҳ ки ба масъалаи мураккабе дар боби тасаввуф мувочаҳ шудаанд, мазмунан ва дар мавридҳои зиёде айнан андешаҳои ӯро нақл кардаанд. Ҳамчунин баъзе нависандагони манобеи ирфонӣ ғайримустақим, яъне аз “Кашф-ул-маҳҷуб” ва “Рисолаи қушайрия” матлаберо нақл кардаанд, ки он матлаб айнан ва ё бо каме тағйирот дар китоби “Шарҳи Таарруф” қаблан зикр шудааст.

Бар ин асос метавон изҳор дошт, ки “Шарҳи Таарруф” мустақим ва ғайримустақим бар китобҳои сӯфия таъсири муайян гузоштааст. Барои он ки ин андеша собит шавад дар ин навиштор ба баррасии таъсири китоби мазкур ба ду асари машҳури сӯфия “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳучвирӣ ва «Тазкират-ул-авлиё»-и Шайх Аттот мепардозем.

Китобҳои “Шарҳи Таарруф” ва “Кашф-ул-маҳҷуб” ҳар ду дар як аср (китоби дувум дар фосилаи наздик ба бист сол пас аз таълифи Шарҳи Таарруф арзи ҳасти кардааст) ва дар ҳудуди чуғрофии ба ҳам наздик навишта шудаанд. Ба ҳамин муносибат аст, ки Ҳучвирӣ илова бар бардоштҳои маънавӣ ва нақли андешаҳои Мустамиллӣ, дар сохтори бобу фаслҳои асари худ аз “Шарҳи Таарруф” пайравӣ кардааст. Муқоисаи ин ду китоб нишон дод, ки онҳо ҳудуди 20 унвони муштарак доранд ва ҳар ду дар бораи масъалаҳои муҳими тасаввуф андешаҳои ҷонро баён

доштаанд. Табиист, ки муаллифи “Кашф-ул-махҷуб” дар номгузори бобҳои асараш аз “Шарҳи Таарруф” пайравӣ кардааст. Аммо ин ҳақиқатро бояд гуфт, ки тарзи сухани Ҳучвирӣ дар муқоиса бо равиши баёни Мустамиллӣ мӯъҷазтар ва устувортар аст. Масалан, дар китоби “Шарҳи Таарруф” бобе ба унвони “Каромоти авлиё” вучуд дорад, ки ҳудуди 40 сафҳаро дар бар мегирад. Аммо Ҳучвирӣ бошад таҳти ҳамин унвон андешахоҷро дар ду сафҳа баён доштааст, ки хонанда тақрибан метавонад ҳамон матлаби китоби “Шарҳи Таарруф”-ро ба даст оварад. Вале ин нуктаро ҳам бояд дар назар гирифт, ки Мустамиллӣ беш аз ҳар нависандаи дигаре дар фикри сода кардани масоили ирфонӣ буда, то авом битавонанд тавассути тафсириҳои муфассале, ки ӯ карда, матлабҳои ирфониро дарк намоянд.

Барои он ки таъсири “Шарҳи Таарруф”-ро бар “Кашф-ул-махҷуб” бештар пай бибарем, ба зикри намунае аз охириин фасли муштараки ин ду асар, ки дар мавриди “самоъ” аст, мепардозем.

Дар китоби “Шарҳи Таарруф” чунин омадааст: “Самоъ чун ба гӯш расад, он пинҳониҳои сирро бичунбонад ва барангезад. Яке ба чунбиш ояд аз аҷзи сифати хеш, ки тоқати кашидани он бор надорад ва яке мутамаккан бошад ва ба қуввати ҳолу дил, ки он борро бикашад. Ва асли ин сухан он аст, ки ҳар киро дар сар бо Ҳақ Таоло ҳоле нест, ки бар он ҳол самоъ кунад, самоъ кардан бар ӯ ҳаром аст. Ва самои ин касон, ки ҳоли ботин надоранд, нафсонӣ бошад. Ва маълул ва мустамеъе, ки ба нафс ва иллат самоъ кунад, агар аз нафс ва илллати хеш хабар дорад, фосиқа тамом бошад ва агар хабаре надорад ва он самоъро ба мушоҳидат бардорад, зиндике тамом бошад”(3,1813-1814).

Дар “Кашф-ул-махҷуб” бошад дар ин маврид чунин омадааст: “Бидон, ки самоъро андар табоеъ ҳукмиҳои мухталиф аст. Ҳамчунон, ки иродат андар дилҳо мухталиф аст ва ситам бошад, ки касе мар онро бар як ҳукм қатъ кунад ва чумлаи мустамеон бар ду гунаанд. Яке он ки маънӣ шунаванд ва дигар он ки савт. Ва андар ин ҳар ду асл фавоиди бисёр аст ва офоти бисёр аз он чи шунидани асвоти хуш ғалаёни маънӣ бошад, ки андар мардум мураккаб бувад. Агар ҳақ, ҳақ ва ботил бувад ботил касеро, ки моёи таъби фасод бувад он чи шунавад ҳама фасод бошад(5,524).

Муқоисаи ҳар ду матн аз нигоҳи аввал моро ба ин натиҷа мерасонад, ки сабки сухани ҳар ду асар тақрибан шабеҳи ҳам буда, баёнгари дар як давра ва як минтақа навишта шудани ин ду асар мебошад. Аз назари кайфият ҳамон тавре, ки гуфта шуд суханони Мустамиллӣ аз тафсир ва тафсили бештаре бархурдор аст ва аммо каломӣ Ҳучвирӣ бошад мӯъҷазтар аст. Аз лиҳози сабки ҳар ду матн марбут ба давраи аввали насри форсӣ буда, Ҳучвирӣ дар навиштани асари худ ба сабки таълифи Мустамиллӣ пайравӣ кардааст. Дар маҷмӯъ метавон ибраз дошт, ки муаллифи “Кашф-ул-махҷуб” китоби “Шарҳи Таарруф”-ро ба унвони манбаи асосӣ дар баёни мазмунҳо, мафҳумҳо, иқтибосот ва сохтори бобу фаслҳои асари хеш қарор додааст.

Асари дигаре, ки таъсири зиёде аз китоби “Шарҳи Таарруф” гирифтааст “Тазкират-ул-авлиё” навиштаи Шайх Аттор мебошад. Агар Ҳучвирӣ дар баёни масъалаҳои муҳим ва муҳими тасаввуф аз қабиле меъроҷ, маърифати Худованд, маърифати нафс, шинохти руҳ, дар қаромоти авлиё ва ғайра таҳти таъсири зиёди “Шарҳи Таарруф” қарор гирифта бошад, Шайх Аттор барои муаррифии бештари қаромоти авлиё аз ҳикоятҳои нақлнамудаи Мустамиллӣ бардошт намудааст. Ин амр баёнгари он аст, ки муаллифони осори сӯфия вобаста ба сабки таълифи осори худ аз китоби “Шарҳи Таарруф” истифода намудаанд. Барои исботи ин назар нақли намунаҳое аз “Шарҳи Таарруф” ва “Тазкират-ул-авлиё”-ро лозим медонем.

Достони Иброҳими Адҳам аз зумраи он достонҳои дилангези ирфонӣ аст, ки дар тӯли таърихи тасаввуф мавриди истиқболи нависандагону алоқамандони тасаввуф қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, дар ҳар давру замон вобаста ба ин мавзӯ ривоятҳои мухталифе ба вучуд омадааст, ки пояи қисме аз онҳо ҳаёлоту таваҳхумоти шахсӣ аст. Дар замони Аттотр низ ҳамин гуна ривоятҳо зиёд будаанд. Аммо муқоисаи «Тазкират-ул-авлиё» бо «Шарҳи Таарруф» ба ин натиҷа мерасонад, ки Аттотр сарчашмаи худро на аз ривоятҳои мардум, балки аз навиштаҳои Мустамиллии Бухороӣ гирифтааст. Чунончи, дар «Тазкират-ул-авлиё» ҳикояти бисёр ҷолибе дар робита ба писари Иброҳими Адҳам, ки дар ҷустуҷӯи падари хеш бо ҳамроҳи 400 нафар аз аҳли Балх ба зиёрати Ҳач рафт ва дар он ҷо ба дидори падари худ расид, ки достонаш тӯлонист, нақл гардидааст. Ин ривоят дар ҳар ду асар низ ба мушоҳида мерасад ва ба эҳтимоли зиёд муаллифи «Тазкират-ул-авлиё» дар баёни ин ҳикоят аз китоби «Шарҳи Таарруф» иқтибос кардааст. Зеро дар баробари ин ки ин матлаб дар китоби «Шарҳи Таарруф» омада, шабоҳати ҷумлаҳо ва таъбироти зиёде миёни ин ду ба мушоҳида мерасад. Аммо муқоисаи ин ду ҳикоят нишон медиҳад, ки нақле, ки муаллифи «Шарҳи Таарруф» оварда, мӯъҷазгар ва бо сабки бисёр содаву равон иншо гардидааст. Вале дар «Тазкират-ул-авлиё» бошад ин достон муфассалтар ба назар мерасад, ки ҳамон матлабро мо ба осонӣ метавонем дар ибороти ками китоби «Шарҳи Таарруф» бихонем. Албатта ногуфта намонад, ки Мустамиллии Бухороӣ дар аксари маворид сухани худро хеле тӯлонӣ ва ба тафсил нақл мекунад. Вале дар ин маврид мӯъҷазбаёнии Мустамиллии Бухороӣ комилан мушоҳида мешавад, ва аз тавонмандии ӯ дар баёни андеша дарак медиҳад. Ба назар чунин менамояд, ки Аттотр ба тарзе меҳоста ба суханони Мустамиллии Бухороӣ шарҳу тафсири бештаре бидиҳад. Зеро сабки китоби «Шарҳи Таарруф» агарчи душвор нест, аммо баъзе аз ибороти он барои хонандаи замони Шайх Аттотр тавзеҳталаб гардидааст.

Ҳикояти дигаре низ дар робита ба рӯзгори Иброҳими Адҳам дар ҳар ду асар нақл шудааст, ки бори дигар таъсири «Шарҳи Таарруф»-ро бар «Тазкират-ул-авлиё» исбот менамояд. Дар китоби «Шарҳи Таарруф» чунин нақл шуда: «Ва ҳам Иброҳим гӯяд, ки рӯзе таом наёфтам. Гуфт: Илоҳӣ, агар имшаб маро гурусна дорӣ чаҳорсад ракаат намоз кунам. Он шаб таом наёфтам.

Назр вафо кардам. Дигар рӯз бархостам аҳд кардам, ки агар имшаб таом наёбам чаҳорсад ракаати дигар намоз кунам. Ҳам таом наёфтам ва назр вафо кардам ва ба рӯза будам. Назр кардам, ки агар шаби дигар таом наёбам чаҳорсад ракаат намоз дигарбора бикунам. Ва аҳд кардам, ки агар шаби чаҳорум таом наёбам чаҳорсад ракаати дигар намоз кунам. Ба рӯза хостам ва таом наёфтам. Заиф гаштам. Тарсидам, ки аз хидмат бозмонам. Ба мазгите даромадам ва аз Худои таоло таом хостам.

Ҷавоне даромад, маро гуфт: «Ба таом ҳоҷат ҳаст?» Гуфтам: «Ҳаст». Маро ба хона бурд. Чун ба хонаи ӯ даромадам, маро гуфт: «Чи номӣ?» Гуфтам:

«Иброҳим». Гуфт: «Писари кистӣ?» Гуфтам: «Писари Адҳам». Гуфт: «Аз кучой?» Гуфтам: «Аз Балх». Пеши ман ба зону дарафтод ва гуфт: «Ман бандаи туам. Ҳарчи дорам мулки ту аст, ки ман ғуломи падари ту будам. Маро моя дод ва ба бозаргонӣ фиристод. Осӣ гаштам ва бозистодам». Иброҳим гуфт: «Агар рост мегӯӣ, туро озод кардам ва ҳар ҷо бо туст туро бахшидам ва ин таом бар хештан ҳаром кардам» (3,134).

Ҳамин ҳикоят бо андаке тағйирот дар «Тазкират-ул-авлиё» чунин нақл шудааст:

Нақл аст, ки як рӯз ҳеч наёфт. Гуфт: Илоҳӣ! Шукронаро чаҳорсад ракаат намоз кунам. Шаби дигар ҳам ҳеч наёфт. Шаби сеюм низ. Ҳамчунин то ҳафт шаб. Чунин буд, ки ба вай таоме нарасид. Заъфе дар вай падид омад. Гуфт: Илоҳӣ агар бидиҳӣ

шояд. Дар ҳол ҷавоне биёмад, Гуфт: Ба кут хочат аст? Гуфт: ҳаст. Ӯро ба хона бурд. Чун нек дар вай нигарист, наърае бизад. Гуфт: Чи буд? Гуфт: Ман ғуломи туам ва ҳар чи дорам аз они туст. Гуфт: Озодат кардам ва ҳар чи дар дасти туст ба ту бахшидам. Маро дастуре деҳ то биравам. Пас гуфт: Илоҳӣ! Аҳд кардам, ки аз ин пас ғайр аз ту аз касе чизе нахоҳам, ки лабе нон хостам, дунёро пеши ман овардӣ(2, с. 96)

Ҳамон тавре ки мушоҳида мешавад ҳикояте, ки дар китоби «Шарҳи Таарруф» омада дар муқоиса бо нақли «Тазкират-ул-авлиё» аз шарҳу тафсили бештаре бархурдор аст. Агарчи муҳтавои ҳар ду ҳикоят як матлабро медиҳад, аммо дар ҳикояти овардаи Аттор баъзе масъалаҳо нурушан мондааст, аз қабилӣ дар кучо мулоқот намудани он ҷавон бо Иброҳим ва чигуна шинохтани онҳо якдигарро, ки дар «Тазкират-ул-авлиё» мубҳам монда, вале дар «Шарҳи Таарруф» мушаххасан ин масъала зикр гардидааст, ки хонандаро огоҳтар месозад. Яке аз хусусиятҳои китоби «Шарҳи Таарруф» ҳам дар ҳамин аст, ки матолиби ирфониро бо забони содаву равон ва муфассал шарҳу тавзеҳ медиҳад, ки ин вижагӣ дар манобеи дигари сӯфия камтар мушоҳида мешавад.

Қиссаи тавба кардани Иброҳими Адҳам низ дар китоби «Шарҳи Таарруф» муфассалан зикр шуда ва пас аз ӯ қасоне, ки хостаанд ин қиссаро нақл кунанд, аз китоби мазкур истифода бурдаанд. Аз ҷумла Аттор дар канори ривоятҳои дар боло зикршуда дар бахши дигари достони Иброҳими Адҳам низ пойбанди андешаҳои Мустамиллии Бухороӣ гардидааст.

Ин мочаро дар «Шарҳи Таарруф» ба сурати зерин нақл гардидааст: «Ва ин низ чун қиссаи Иброҳими Адҳам аст, ки ба сайд берун шуд, то лахву бозӣ кунад. Ҳеҷ муқаддимаи риёзат надошт. Нидое шунид, ки туро на аз баҳри ин офаридаанд ва на ба ин фармудаанд ва сеюм бор аз пеши куҳаи зин овоз омад ва гуфт валлоҳ, ки дар Худо осӣ нагардам, пас аз имрӯз то Худо маро маъсум дорад. Ва дар ҳикояти ӯ чунин аст, ки асб дар тайи сайд битохт. Он сайд рӯй аз пас кард ва гуфт: «Мо лиҳозо халақат ва ло биҳозо амарат». Битарсид, рӯ боз гардонид ва бозгашт ва чун Ҳақ Таоло хост, ки якборагӣ ӯро бибарад ва аз халқ бибурронад дигарбора аз пеши куҳаи зин овоз омад, ки мо лиҳозо халақат ва ло биҳозо амарат. Фазӣ ӯ бештар гашт ва кашф зиёдат гашт. Чун ҳақ таоло хост, ки миннат тамом кунад сеюмбор аз гӯйи гиребон овоз омад: мо лиҳозо халақат ва ло биҳозо амарат. Кашф тамом гашт. Султон ҳақро бидид. Сайдро ба сухан даровардан ва зинро ба сухан даровардан ва гӯйи гиребонро ба сухан даровардан ва низ лутфи ҳақ бидид ва бо худ гуфт, ки ман аз баҳри лахву бозӣ меравам ва ӯ маро ба сӯи худ мехонад ва низ бидид, ки мани ниёзманд аз Ӯ бениёз мегурезам ва ӯ бениёз бо мани ниёзманд ошті мечӯяд. Чун ин маонӣ ӯро кашф гашт, асб ба ҷой бигзошт ва наздики шубоне омад ва он либоси худ ба вай дод ва гилемини ӯ бихост ва дарпушид ва аз халқу молу аҳл эъроз кард ва рӯй ба ҳақ таоло овард (3, с.1706).

Ҳамин ҳикоят бо ихтилофи иборот ва сабки хоси Шайх Аттор дар «Тазкират-ул-авлиё» ба сурати зерин баён гардидааст:

«Гуфт асб зин кунанд, ки ба шикор меравам. Барнишаст ва рӯй ба саҳро ниҳод. Чун саросема дар саҳро мегашт чунон ки намедонист, ки чи мекунад. Дар он ҳол аз лашкар ҷудо шуд ва дур афтод. Овозе шунид, ки: «Бедор бош!» Ӯ ношунуда мекард. Дувум бор ҳамин овозе шунид. Севум бор ҳештанро аз он ҷо дур мекард ва ношунуда мекард. Бори чаҳорум овозе шунид, ки: «Бедор гард пеш аз он ки бедорат кунанд.» Чун ин хитоб бишунид ба як бор аз даст бирафт. Ногоҳ оҳуе падид омад. Ҳештанро бад-ӯ машғул гардонид. Оҳу ба сухан омаду гуфт: «Маро ба сайди ту фиристодаанд, на туро ба сайди ман. Ту маро сайд натавонӣ кард, туро аз барои ин офаридаанд, ки

бечораеро ба тир занӣ ва сайд кунӣ? Ҳеч кори дигар надорӣ?» Иброҳим гуфт: «Оё ин чи ҳолат аст? Рӯй аз оху бигардонид. Ҳамон сухан, ки аз оху шунида буд, аз қарбуси зин шунид. Чазъву хавфе дар вай падида омад ва кашф зиёдат гашт. Чун Ҳақ Таоло хост, ки қор тамом кунад, бори дигар аз гӯйи гиребон шунид. Кашф он чо тамом шуд ва малакут бар ӯ гушоданд ва воқеъа ричолуллоҳ мушоҳида намуд ва яқин ҳосил кард ва гӯянд чандон бигирист, ки ҳама асбу чомаи ӯ аз оби дида тар шуд ва тавбаи Насух кард ва рӯй аз роҳ як сӯ ниҳод» (2, 104).

Аз ҳикоёти дигаре, ки мавҷудияти шабеҳи он дар «Шарҳи Таарруф» ва «Тазкират-ул авлиё» ба назар мерасад, достони Боязиди Бастомӣ мебошад. Мустамиллӣ ин ҳикоятро чунин ривоят намудааст:

Рӯзе ба шаҳр андар омад ва халқ варо қабул карданд. Ба миқдори қурби халқ аз Ҳақ бўъд дид. Тоқат намондаш. Аз шаҳр берун омад ва халқ бо вай берун омаданд. Мар ходими хеш Абуабдуллоҳ Алдебалиро гуфт: Унзур кайфа урид ҳоулои ан нафсӣ. Ходим гуфт назора ҳамекардам, то чи кунад. Ду ракаат намоз карду бар пой хост ва рӯй сӯйи халқ овард. Пиндоштанг ҳаме дуо хоҳад кардан. Гуфт: «Инни ано раббукум фаъбудунӣ». Ҳама гуфтанд: «Абуязид кофир гашт, даъвии худой кард». Баргаштанд варо ба чой монданд. Вай даъвии рубубият накарда буд. Чи ояте аз китоби Худои азза ва чалл бархонда буд. Ходим гуфт рӯй сӯи ман овард ва маро гуфт ё писар ояте аз китоби Худои азза ва чалл бархондам ва аз чандин бало бирастам(3,835).

Таҳлилҳо нишон дод, ки ин ҳикоят дар «Кашф-ул-махҷуб» ва «Рисолаи қушайрия» низ нақл нашудааст. Аттотро бошад ин ҳикоятро дар «Тазкират-ул-авлиё» ба сурати зерин нақл намудааст:

Соли дигар эҳром гирифт ва дар роҳ, ки ба шаҳр меомад, халке азим тобеи ӯ шуданд. Чун берун шуд, мардумон аз паси ӯ даромаданд. Боязид ниғаҳ карду гуфт инҳо кадоманд? Гуфтанд эшон бу ту сӯхбат хоҳанд дошт. Гуфт Худоё ман аз ту мехоҳам, ки худро аз халқ ба ман маҳҷуб нагардонӣ. Пас хост, ки муҳаббати худ аз дили эшон бибарад ва заҳмати худ аз роҳи эшон бардорад. Намози бомдод бигзорид ва дар эшон нигарист ва гуфт «Ино аналлоҳ ло илоҳа ило ано фаъбудунӣ». Гуфтанд: магар ин мард девона аст. Ҷуро бигузаштанду бирафтанд ва Шайх ончо ба забони Худованди таоло бо эшон сухан мегуфт. Чунон, ки гӯянд ҳикояи ан рабиҳ (2, с.163-164).

Баррасии ин ду ҳикоят нишон медиҳад, ки аз лиҳози мазмун ҳар ду ривоят якхела ҳастанд ва иборатҳо низ ба ҳам хеле шабоҳат доранд. Аммо дар муқоиса ба ривоите, ки Аттотро нақл карда, Мустамиллӣ тафсили бештаре дода ва содагии забони ривоят низ имтиёзи бештаре ба ӯ бахшидааст. Ҳадафи Мустамиллии Бухорой ин будааст, ки матолиби «Шарҳи Таарруф»-ро то ҳадди лозим барои хонанда сода ва қобили фаҳм намояд.

Ҳикояти мушобеҳи дигари миёни «Шарҳи Таарруф» ва «Тазкират-ул-авлиё» дар мавриди Робия аст, ки Аттотро боз ҳам дар баёни он аз суханони Мустамиллии Бухорой сарчашма гирифтааст. Ин ривоят дар «Кашф-ул-махҷуб» ва «Рисолаи қушайрия» дида намешавад. Ин ривоят дар «Шарҳи Таарруф» ба сурати зерин нақл шуда аст:

Молики Динор гуфт рӯзе бар Робия даромадам ва намози бомдодин гузорида буд ва бар мусалло нишаста ва дар ҳамаи хонаи ӯ кӯзае дидам қарона шикаста, ки бад-он таҳорат кардӣ ва об хурдӣ ва хиште, ки дар зери сар ниҳодӣ ва мусалло аз най бофта, ки бар ончо намоз кардӣ ва берун аз ин чизе дигар набуд. Ҷуро гуфтам ё сайида ҳолат бад мебинам. Маро дӯстон ҳастанд аз тавонгарон, бигӯям то туро тааххуде бикунанд. Маро ҷавоб дод, ки ё Молик «лам таъриф розиқул халқ аммо алима ан розиқӣ ва розиқ золикал ғанӣ воҳид атзин иннаҳу зикраҳу лиғаноҳ ва насинӣ лифақрӣ

кола фабкит». Пас маро гуфт ё молик биё ва дар чашми ман ниғаҳ кун, ки чизе дар чашмам мехалад. Ниғаҳ кардам поре аз он мусалло чанд сарангуште ба дидаи ӯ даррафта буд ва чашми ӯ табоҳ карда. Гуфтам ё сайидаи занон чашмат табоҳ гашта ва туро хабаре нест. Гуфт: «Ё Молик, ман дар намоз будам, ки маро ин ҳолат афтодааст ва чун пеши Худо биистода магар ҳама дӯзах ба дидаи ман даркунанд аз тарси ҳақ маро хабар набошад (3,201).

Дар Тазкират-ул-авлиё ин ривоят дар шакли ду ҳикояти чудоғона нақл гардидааст:

1.Нақл аст, ки шабе дар савмаа намоз мекард. Дар хоб шуд. Аз ғояти шавқ ва истиғроқ найе дар чашми ӯ шуд. Чунон ки ӯро хабар набуд аз ғояти шавқ (2, 77).

2.Молики Динор гуфт пеши Робиа рафтам. ӯро дидам бо кӯзае шикаста, ки аз он вузӯъ сохтиву об хурдӣ ва бўриёе кӯҳна ва хиште зери сар инҳодӣ. Дилам ба дард омад ва гуфтам: «Эй Робиа маро дӯстони тавонгар ҳастанд. Агар ичоза диҳӣ барои ту аз эшон чизе бихоҳам». Гуфт: «Эй Молик, ғалат кардай. Рӯзидиҳандаи ману эшон яке нест?» Гуфтам: «Бале!» Гуфт: «Дарвешонро фаромӯш кардааст ба сабаби дарвешӣ ва тавонгаронро ёрӣ мекунад ба сабаби тавонгарӣ?» Гуфтам: «На». Гуфт: «Чун холи ман медонад чи ёдаш диҳам? ӯ чунин мехоҳад, мо низ чунон хоҳем, ки ӯ мехоҳад» (2,85-86).

Муқоисаи ин ҳикоят шаҳодат аз он медихад, ки Аттор дар баёни он ба «Шарҳи Таарруф» таъя карда ва ба сабаби кам будани мавод дар мавриди Робиа кӯшиш кардааст, ки ривояти «Шарҳи Таарруф»-ро бо каме тафсил дар шакли ду ҳикояти чудоғона нақл намояд.

Аз ривоятҳои дигаре, ки таъсири «Шарҳи Таарруф»-ро бар «Тазкират-ул-авлиё» нишон медихад ҳикояти Чунайди Бағдодӣ аст. Дар мавриди ин орифи номӣ дар манобеи сӯфия ривоятҳои гуногун омадааст. Яке аз сарчашмаҳои муҳим дар шинохти ин шахс маводи китоби «Шарҳи Таарруф» аст, ки ҳам ба сабаби тақаддими замони аз дигар сарчашмаҳо бартарӣ дорад ва низ маълумоти овардаи ин китоб аҳамияти фаровоне дар бар дорад.

Аз мавриди дигаре, ки Аттор аз он истифода кардааст дар зикри фазоили Чунайди Бағдодӣ мебошад. Дар «Шарҳи Таарруф» омадааст:

Мегӯяд вақте бемор гаштам. Аз Худои Таоло дархостам то маро офият диҳад. Дар сари ман гуфт: «Эй Чунайди, миёни ману тани хеш дар маё» (3, с.1777).

Дар «Тазкират-ул-авлиё» бошад ин масъала ба шакли зерин оварда шудааст:

Нақл аст, ки як бор ранҷур шуд ва гуфт «Аллоҳумма ашафнӣ». Ҳотифе овоз дод, ки «Эй Чунайди миёни банда ва Худой чи коре дорӣ? Ту дар миён маё ва бад-он чи туро фармудаанд машғул бош ва бад-он чи мубтало кардаанд, сабр кун. Туро ба ихтиёр чи кор? (2,425).

Агарчи дар ибораҳо тафовутҳои ба назар мерасад, аммо мазмуни ҳар ду ривоят як аст. Ин ҳикоят дар «Кашф-ул-маҳҷуб» низ зикр шудааст(5,564). Маълум аст, ки ҳам «Кашф-ул-маҳҷуб» ва ҳам «Тазкират-ул-авлиё» ин ривоятро аз китоби «Шарҳи Таарруф» гирифтаанд.

Дар маҷмӯъ метавон ба хулосаи зайл расид: садҳо намуна метавон дар «Тазкират-ул-авлиё»-и Аттор пайдо кард, ки аз «Шарҳи Таарруф» ба унвони манбаи муҳим истифода кардааст. Аммо ҳамчуноне, ки мушоҳида гардид, гоҳо ба хотири тақрор нашудани айни матлаб Аттор кӯшиш ба харҷ додааст, ки аз ривоятҳои дигари он матлаб истифода карда ҳикояти мавриди назарашро густардатар созад. Гоҳо низ бо дар назардошти принсипи зикргардида як ҳикояти «Шарҳи Таарруф»-ро ба унвони ду ҳикояти чудоғона нақл намудааст. Дар ҳар сурат китоби «Шарҳи Таарруф» ба

унвони сарчашмаи асосии китоби «Тазкират-ул-авлиё» дар такмил ва падидаи омадани он нақши бузург дорад. Агарчи муҳаққиқон дар ин замина тавачҷӯҳи камтар зоҳир намудаанд, вале баррасиҳо нишон медиҳанд, ки «Шарҳи Таарруф» барои Шайх Аттор бо вучуди тағйирот ва иловаҳои дар нақли ривоёт аз муҳимтарин манобеъ дар миёни осори дигари ирфонӣ ҷиҳати таҳияи «Тазкират-ул-авлиё» будааст.

Пайнавишт:

1. Зарринкуб Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. - Техрон: Амири Кабир, 1357х., саҳ.412
2. Фаридулдин Муҳаммад ибни Иброҳим Аттори Нишопурӣ. Тазкират-ул-авлиё/Тасҳеҳи Муҳаммади Истеъломӣ.-Техрон, Сухан,1386., саҳ:914
3. Мустамилли Бухорӣ. Шарҳи Таарруф. Тасҳеҳи Муҳаммади Рушан. Техрон, Асотир, 1390., саҳ: 1818
4. Мучтабо Минавӣ. Китоби «Шарҳу-т-таарруф». //Ягмо, Озармоҳ, 1328х., №:9. саҳ: 405-413.
5. Хучвирӣ, Алӣ ибни Усмон. Кашиф-ул-маҳҷуб. Техрон, Суруш, 1385., саҳ: ҳафтмоду чаҳор+610
6. Суҳайло Юсуфӣ. Шарҳи Таарруф ли мазҳаби тасаввуф//Маҷаллаи гузориши мерос, давраи дувум, шумораи 5-6, Техрон, 1391.,саҳ:158-161

Reference Literature:

1. Zarrinkub Abdulkhusayn. Explorations Related to Iranian Sufizm. - Tehran: Amiri Kabir, 1357 hijra. – 412 pp.
2. Attori Nishapuri. Anthology of the Saint. Under the editorship of Mukhammad Istelomi. – Tehran: Speech, 1386 hijra. -314 pp.
3. Mustamilli Bukhoroi. Commentary to «**Taaruf**». Under the editorship of Mukhammad Ravshan. - Tehran: Asotir, 1390 hijra. – 1818 pp.
4. Minavi Mudjtabo. The Book «Commentary to «**Taaruf**» // Yagmo, 1328 hijra. №9. – pp.405-413.
5. Khujviri, Ali ibn Usmon. Discovery of the Sincerest. - Tehran: Surush, 1385 hijra. – 610 pp.
6. Yusufi Sukhaylo. Commentary to «Familiarization with Sufizm School». **Guzorishi Meros» journal, №№ 5-6, - Tehran, 1391 hijra.**